

Exposició

Ventalls

Del 24 abril a l'1 juny 2008

FL/2286

Exposició

Ventalls

Del 24 abril a l'1 juny 2008

© Dels textos:

Josep Miquel Ribés, Pilar Martín i María José Palomares

© De les fotografies:

Pascual Mercé

© Del disseny i maquetació:

Álvaro Bautista Diseño, S.L.

Edita:

Proyecto Cultural de Castellón, S.A.

Imprimeix:

Gráficas Castañ, S.L.

Dipòsit legal:

CS-125-2008

Exposició

Ventalls

Del 24 abril a l'1 juny 2008

UNIVERSITAT JAUME I
BIBLIOTECA

1003112318

Organitza:

Grup de Ball La Murà de Vilanova d'Alcolea

MUSEU
de Belles Arts de Castello

Exposició Ventalls

Per a la Generalitat Valenciana i Castelló Cultural ha sigut una satisfacció col·laborar en l'exposició de ventalls feta pel Grup de Ball La Murà de Vilanova d'Alcolea, associació que ha dedicat un gran esforç en l'estudi i difusió del patrimoni d'esta població.

El fruit d'este esforç continuat el podem gaudir ara tots els castellonencs en el Museu de Belles Arts de Castelló amb esta mostra i la seua publicació, amb les quals s'ha pretés aconseguir un millor coneixement d'uns objectes que formen part de la nostra llarga història, valuosos tant des del punt de vista estètic com del patrimonial.

Així mateix vull agrair la dedicació i constància dels propietaris d'estes obres, totes d'origen privat i la cessió d'estes, que sens dubte s'han convertit en autèntiques obres d'art.

VICENTE FARNÓS DE LOS SANTOS

Director executiu de Castelló Cultural

Des de fa anys el Grup de Ball La Murà de Vilanova d'Alcolea organitza, coincidint amb les festes patronals agostenques, una exposició relacionada amb el món del ball i la indumentària tradicional. L'estiu passat vam iniciar un nou camí amb el títol genèric de Complementes de la Indumentària i vam dedicar l'exposició als ventalls.

De cap manera ens podíem imaginar ara fa un any, quan vam començar a preparar-la, l'èxit que aquesta exposició tindria a Vilanova. En poc de temps vam reunir una quarantena llarga de ventalls de diferents estils i èpoques, vam confeccionar un díptic i uns panells explicatius amb els quals, de manera breu però molt didàctica, mostràvem als visitants els principals aspectes de les parts, la història i el llenguatge dels ventalls i, amb els nostres escassos recursos i algunes ajudes, vam muntar l'exposició a l'Ajuntament de Vilanova d'Alcolea els dies 24, 25 i 26 d'agost de 2007. L'exposició de ventalls va representar una fita importantíssima per al Grup de Ball La Murà en l'àmbit local. Una fita que culmina ara quan, gràcies a l'interés i la il·lusió de Vicent

Farnós, director executiu de Castelló Cultural, i al Museu de Belles Arts de Castelló, presentem els ventalls vilanovins a la societat castellanenca i editem aquest catàleg.

Ara, en aquest moment tant important per al Grup de Ball La Murà, volem agrair la col·laboració desinteressada, altruista i quasi sempre anònima, que des de fa anys hem rebut de totes aquelles persones que ens han deixat objectes per a les diferents exposicions. Objectes que van des de roba fins a ventalls passant per fotografies i també volíem agrair aquelles persones que ens han ajudat d'una manera o una altra al seu muntatge. I a la Parròquia de Sant Bertomeu i a l'Ajuntament de Vilanova d'Alcolea que sempre han acollit les nostres exposicions als seus locals.

Volem agrair també l'interés i la dedicació, l'entusiasme i el coratge de Pilar Martín, de María José Palomares i de Josep Miquel Ribés. Pilar i María José, membres de la Junta Directiva del Grup de Ball La Murà, han portat, des del començament, el pes d'aquesta exposició i han redactat les descripcions dels ventalls que figuren en aquest catàleg. Josep

Miquel ha escrit la introducció. Tots tres, aficionats com són al món del ventall i no especialistes, han fet una tasca digna i han invertit tantes hores que, potser, valdria més no comptar-les.

Aquesta exposició de ventalls i aquest catàleg, però, no hagueren estat possibles sense l'interés, la generositat i la confiança de les propietàries dels ventalls: Emilia Teresa Ferreres, Rosabel Gual, Consuelo Lloria, Pilar Martín, Teresa Martín, María Martínez, Teresa Monfort, María José Palomares, Mercedes Persiva, Trinidad Puchol, Herminia Saura, Pura Saura, Vicenta Saura, Clara Torres i Yolanda Zaragoza. A totes i cadascuna d'elles el reconeixement i la gratitud per haver conservat aquestes xicotetes obres d'art i per haver-nos-les deixades.

Aquest èxit del Grup de Ball La Murà és un èxit col·lectiu.

És l'èxit de tot un poble i tots ens hem de sentir satisfets i orgullosos.

TERESA MONFORT

Presidenta del Grup de Ball La Murà

Introducció

Genèricament, el ventall és un instrument que serveix per a agitar l'aire. Aquesta definició inclou des de l'humil ventall de cuina elaborat amb llata o espart fins als més sofisticats, luxosos i elegants ventalls confeccionats amb materials nobles i profusament decorats.

El ventall també és conegut popularment entre nosaltres amb els noms de palmito i vano. Palmito és el nom més habitual entre els valencians, però és un castellanisme originat probablement per la semblança amb les palmes del margalló, anomenat palmito en castellà. Vano procedeix del substantiu castellà abano, "abanico para hacer aire" i també "aparato en forma de abanico que, colgado del techo, sirve para hacer aire", (RAE, 1992) que té el diminutiu abanillo, forma avui dia desusada, amb el mateix significat, i substituïda per abanico.

Abano, abanillo i abanar procedeixen del portugués abanar, "hacer aire con el abano" (RAE, 1992). L'origen portugués del nom va lligat a la introducció del ventall plegable que, procedent de l'orient (la Xina i el Japó) va arribar a Europa a través de les rutes comercials que portuguesos i espanyols mantenien obertes amb Orient a través de les Filipines.

De ventalls hi ha hagut fonamentalment de dos tipus: els fixos i els plegables. Els fixos són d'origen més antic, normalment de forma semicircular, o amb forma de bandera, i amb mànec més o menys llarg segons la seua finalitat. L'objecte de la nostra exposició, però, són els ventalls plegables, d'origen més modern, de figura semicircular, utilitzats com a complement de la indumentària i que tenen com a finalitats principals agitar l'aire per a refrescar l'ambient i espantar els sempre molestos i indesitjables insectes, encara que també han esdevingut en ocasions instruments litúrgics, signes d'elegància, distinció i poder i fins i tot s'han utilitzat com a mitjà de comunicació.

El ventall de format fix

Originàriament els ventalls eren fixos, rígids. A la Xina, les restes arqueològiques més primerenques situen l'origen del ventall fix al segle VIII aC, malgrat que la tradició atribueix el seu origen llegendari a la filla del mandarí Kau-Si, la qual, durant el transcurs d'un ball de màscares, va agitar de manera ràpida i reiterada el seu antifaç molt a prop de la cara per a mitigar la calor sense descobrir el seu rostre als hòmens que estaven presents.

Les representacions artístiques i literàries egípcies, babilòniques, perses, gregues i romanes ens indiquen que els ventalls fixos eren objectes coneguts i usats per aquestes civilitzacions. Els ventalls egípcis eren grans, semicirculars, confeccionats amb materials diversos, entre els quals les plomes, i amb mànecs llargs. La repre-

sentació egípcia més antiga coneguda es troba al cap d'una maça cerimonial que va pertànyer a Narmer, primer unificador de l'Alt i el Baix Egipte al voltant de l'any 3000 aC. En aquesta representació apareix un seguici reial en el qual dos esclaus porten sengles ventalls fixos amb mànecs llargs. També se'n troben representats a les tombes de Beni-Hasan, de la XII dinastia, als baixos relleus del Rameseo, de la XIX dinastia, als frescos de Medinet-Habu, de la XX dinastia, i a la tomba del mateix Tutankàmon (al voltant del 1350 aC) excavada pel britànic Howard Carter entre 1922 i 1928.

En l'antiga Grècia trobem manifestacions de l'ús dels ventalls als vasos de Hamilton, en els quals hi ha representades unes quantes figures que porten ventalls a les mans. A la tragèdia Helena, el grec Eurípides fa aparèixer un eunuc que venta la dona de Menelao per ahuixar els insectes que la molesten mentre dorm. En l'antiga Roma, els literats Plaute, Marcial, Ovidi, Tíbul i Properci també fan referència a l'ús de ventalls en les seues obres. Pel que sabem, els grecs tenien tres tipus de ventalls: el miosoba, el tipis i el psigma; i els romans distingien entre el flabelum, que usaven per a ventar-se i el (flabelum) muscarium que utilitzaven per a espantar els insectes.

A Occident, durant l'edat mitjana, el flabelum romà va passar a formar part de la litúrgia cristiana i es va convertir en un ventall gran, habitualment de plomes, que s'usava durant la consagració per a protegir l'Eucaristia dels insectes i refrescar el celebrant. A partir del segle XIV, el flabelum va caure en desús a l'església romana i només s'utilitzava en misses solemnes i processons papals com a signe de poder i de distinció, fins a la seua desaparició definitiva després del Concili Vaticà II. Aquest tipus de ventall, que en català s'anomena flabell i en castellà flabelo, va continuar usant-se, amb les mateixes finalitats, a les esglésies grega i armènia, en les quals rep el nom de rhipidion, i és també un ventall de grans mides elaborat amb pell, plomes de paó o teixits fins.

Amb aquesta mateixa finalitat s'utilitzaven a la cort de Carles V de França (1337-1380) ventalls de tipus fix amb forma de bandera, els "esmochoirs" o "espantamosques", tal com es pot llegir a l'inventari dels seus béns.

A la península Ibèrica, les primeres referències als ventalls fixos apareixen al Còdice Azagra, del segle IX, on s'esmenta un "ventalle" propietat d'una dama anomenada Guisinda; a la Crònica de Ramon Muntaner (1265-1336), on es pot llegir al capítol 272: "Galees faça fer lleugeres com ventayll" i a la del rei Pere IV d'Aragó (1319-1387), al capítol 83 de la qual diu: "Foren ordenats a servir a la nostra taula [...] Gumbau de Tramacet que'ns servís dels bacins [...] En Felip de Castre que'ns servís de ventall", és a dir, que mentre menjaven Felip de Castre agitava

l'aire amb un ventall per a referescar l'ambient i allunyar insectes indesitjats i molestos.

També hi ha referències a aquest utensili a l'inventari de bens del pintor Bartolomé Abella, datat a València el 18 d'agost de 1429, on s'anota: "Item dos ventalls de palma guarnits de aluda", i al de la Reina Dª Juana la Loca (1479-1555), mare de Carles V d'Espanya, redactat a la seua mort el 1555, en el qual es fa referència a diversos exemplars de ventalls de tipus rígid confeccionats amb materials nobles com ara or, plomes de paó i seda de diversos colors. També consta documentalment que Na Germana de Foix (1488-1538), segona muller de Ferran el Catòlic (1452-1516), en va encarregar cinc de plomes l'any 1514.

El ventall fix també era conegut i usat a Amèrica per les civilitzacions precolombines, com ho demostren els fets que Cristòfor Colom (1451-1506), a la tornada del seu primer viatge a Amèrica l'any 1493, regalara un ventall de plomes a la reina Isabel la Catòlica (1451-1504) i que entre els presents de Moctezuma II (1466-1520), emperador dels asteques, a Hernán Cortés (1485-1547) figuraren mitja dotzena de ventalls de plomes.

El ventall de format plegable

Fins el segle XVI

Una llegenda atribueix la invenció del ventall plegable a una artesà japonesa que va tenir la idea quan va observar les ales d'un ratpenat, de les quals va copiar el mecanisme de les barnilles. El fet que els primers ventalls plegables van ser anomenats komori, paraula que en japonès significa rat-penat, corrobora aquesta llegenda, però les constàncies arqueològiques més antigues referents als ventalls japonesos es remunten a l'any 877 dC.

Malgrat alguns estudis segons els quals el ventall plegable va ser introduït a Europa pels jesuïtes, hom accepta majoritàriament la teoria que el ventall plegable fou introduït a Europa al final del segle XV o començament del XVI a través de Portugal, potència marítima que en aquella època mantenia una intensa activitat comercial amb Orient. Des de Portugal, el ventall es va estendre a tota la península Ibèrica, i, posteriorment, a França, a Itàlia i a altres països europeus. Així pareix testimoniar-ho una de les primeres referències que tenim d'aquesta modalitat de ventall: l'any 1453, quan Na Maria de Portugal va viatjar a Espanya per a casar-se amb el futur rei Felip II (1527-1589), tenia entre les seues pertinences un abanillo, molt probablement plegable, de vellut blanc. Tanmateix cal no oblidar que també els espanyols, i no només els portuguesos, tenien una bona relació comercial amb Orient i que Portugal podria no haver sigut l'única via d'arribada del ventall plegable a Europa.

França es va convertir, des del mateix segle XVI, en un centre productor i exportador de ventalls de qualitat de primer ordre i va assolir un alt grau de perfecció en la seua elaboració, la qual va dominar fins ben entrat el segle XVIII.

Del prestigi que el ventall tenia a Itàlia en aquesta època, en dóna testimoni el fet que Catalina de Mèdicis portava ventalls plegables quan va viatjar a França per a casar-se amb Enric III (1533) i també que va ser ella qui va posar de moda, a la cort francesa, el ventall de plomes que les dames italianes solien portar penjat de la cintura amb una cadeneta de plata.

La representació pictòrica del nou ventall plegable no es va fer esperar. El retrat pictòric, que des del Renaixement va començar a preocupar-se per la fesomia i pel tarannà humans de les personalitats retratades, va donar també molt de valor als objectes simbòlics que els acompanyaven. Un dels primers exemples, podem veure'l al Retrat de la Infanta Joana d'Àustria, d'Antonio Moro (1519-1576), que la va pintar amb un ventall plegat a la mà. La mateixa reina Isabel I d'Anglaterra (1533-1603), que els considerava el millor regal que li podien fer els seus súbdits, en tenia una magnífica col·lecció tant de fixos com de plegables, amb els quals apareix sovint als seus retrats oficials.

A partir d'aquell moment el ventall es va convertir en un objecte habitual en els retrats femenins dels pintors més reconeguts de cada època: Tizià (1477-1576), Juan Pantoja de la Cruz (1533-1608), Velázquez (1599-1660), Van Dyck (1599-1641), Rubens (1577 - 1640), Goya (1746-1828), Tiépolo (1736-1776), Vicente López (1772-1850), Manet (1832-1883), Moner (1840-1926), Zuloaga (1870-1945), Picasso (1881-1983) i molts altres van retratar dames amb ventalls.

Els ventalls d'aquesta època eren capriciosos objectes de luxe procedents d'Orient, entre els quals predominaven els de baralla, menuts, i amb un angle d'obertura de la fulla que no ultrapassava els 35°, poc més d'un quart de cercle. Els materials del barnillatge solien ser fustes nobles o ivori mentre que els països solien ser de tela o de cabritilla brodada.

El segle XVII

L'època daurada del ventall plegable van ser els segles XVII i XVIII en què va assolir una gran difusió entre la noblesa i la burgesia acomodada, especialment a Itàlia, França, Espanya i Anglaterra i també a Àustria i Flandes. A les corts reials d'aquests països el ventall, a més de ser un útil refrescador per a unes dames que cobrien la totalitat del seu cos d'acord amb la vestimenta de l'època, va passar a ser un instrument de distinció i elegància, un objecte preciós i exquisit, indicador de noblesa.

Durant la primera meitat del segle XVII França i Itàlia van ser els dos centres capdavanters de producció de ventalls, però cap a

1650 França consolidarà la seua hegemonia productora i exportadora que mantindrà fins ben entrat el segle XVIII. Bona prova d'això va ser la creació a París al voltant de 1670 d'un gremi de mestres ventallers, els estatuts conservats del qual daten de 1714.

A Espanya la manufactura de ventalls i la seua qualitat augmentava però no era suficient per a abastir la demanda interna, per la qual cosa la importació de ventalls procedents principalment d'Itàlia i de França però també de la Xina i el Japó, era força considerable i va propiciar, l'any 1679, l'adopció de mesures proteccionistes per a limitar l'entrada de ventalls estrangers per part del govern de Carles II. A partir d'aquest moment, i pràcticament fins els nostres dies, l'adopció de mesures per a salvaguardar les produccions autòctones es convertirà en una pràctica habitual a diversos països.

Va ser també durant la segona meitat d'aquest segle quan anglesos i holandesos primer i francesos després (1664) van crear les companyies d'Índies que van estimular el comerç amb la Xina, Corea i el Japó i, per tant, la importació de ventalls des de l'Orient i també la fabricació a Europa de ventalls que imiten les creacions xineses o japoneses, que van rebre el nom específic de chinoiseries (xineries), i van estar molt de moda des del final del segle XVII fins el tercer quart del segle XVIII. Al final d'aquest segle i començament del XVIII, també per influència xinesa, es van tornar a posar de moda els ventalls brisés o de baralla confeccionats amb ivori.

Malgrat les influències orientals, els motius decoratius eren preferentment europeus i predominaven els països pintats amb escenes galants i mitològiques delimitades per cartutxos rectangulars.

El segle XVIII

Fins el segle XVIII el ventall era un objecte car, de luxe, en moltes ocasions un objecte rar, i especial, només a l'abast d'unes classes socials determinades, però al llarg d'aquest segle el ventall va esdevenir un objecte de moda i es va convertir en un complement imprescindible de la indumentària femenina entre les classes adinerades i l'aristocràcia. A la cort de França, durant aquest segle, les que s'acabaven de casar obsequiaven les seues convidades amb un ventall, mentre que a la cort vienesa eren els cavallers qui regalaven un ventall a les dames.

Al llarg del segle XVIII, França, malgrat continuar al capdavant del sector, va deixar pas a altres centres manufacturers. L'expulsió dels protestants francesos decretada pel cardenal Richelieu, en virtut de l'edict de Nantes (1685), va afavorir l'emigració de mestres ventallers francesos que es van establir a Holanda i, fonamentalment, a Anglaterra amb la consegüent expansió de

les tècniques de fabricació. L'auge de la producció anglesa va entrar en conflicte amb la importació de ventalls afavorida pel comerç amb Orient des del final de la centúria anterior, fins al punt que, l'any 1709, es va crear a Anglaterra una companyia de mestres ventallers, la principal finalitat de la qual era protegir la producció pròpia de les importacions procedents, fonamentalment, de la Xina i el Japó.

A Espanya, la popularitat del ventall va fer que es desenvolupara la seua fabricació artesanal, principalment a Sevilla i a Madrid, ciutat en la qual, l'any 1693, diversos fabricants van constituir un gremi de mestres ventallers. Tanmateix aquest gremi no apareix esmentat a la Memoria de los Gremios de esta Villa [de Madrid] que data de l'any 1722.

Però aquest desenvolupament de la producció es va veure frenat durant el regnat de Felip V (1700-1746). Amb l'arribada dels Borbons a la Corona d'Espanya, es van incorporar també noves modes i nous gustos vinguts de França que van propiciar la importació de ventalls procedents no només de la mateixa França sinó també d'Itàlia, d'Holanda i fins i tot d'Anglaterra, potser a causa de la gran demanda que la producció autòctona no abastia. Isabel de Farnesio, segona esposa de Felip V, dona culta i amant de les arts, va aconseguir reunir una magnífica col·lecció de pintura i també una important, valuosa i variada col·lecció de 1636 ventalls que es van subhastar el 1768 dos anys després del seu traspàs.

Una altra conseqüència de l'arribada dels Borbons va ser la vinguda de mestres ventallers, com ara el francès Eugeni Prost, que es va instal·lar a Madrid, a la dècada de 1780, durant el regnat de Carles III i sota la protecció del comte de Floridablanca.

En aquesta època va nàixer el ventall de record o de souvenir, que amb els canvis propis de cada època arribarà fins els nostres dies. Els països d'aquest tipus de ventall reproduïen espais, monuments i paisatges, que recorden viatges o esdeveniments viscuts relacionats amb el grand tour, el recorregut il·lustrat per Itàlia, que tenia com a fites més importants les ciutats de Florència, Roma, Venècia i Nàpols.

Durant la primera meitat del segle XVIII van estar molt de moda, com hem dit abans, els ventalls de baralla, de procedència oriental o europea. L'esperit rococó va propiciar l'aparició de barnillatges calats, de carei, ivori o fusta, els ornaments dels quals imitaven l'univers estètic de la rocalla barroca. Els materials més usats per als països eren el pergamí, la cabritilla, la seda, el cotó o el lli. Els ventalls europeus solien estar decorats amb motius mitològics i escenes galants i campestres, que agermanaven idílicament la naturalesa i l'amor, i també amb les chinoïseries orientals introduïdes el segle anterior.

Però al final del segle XVIII, amb el neoclassicisme, el ventall es va tornar més senzill tant pel que fa a l'ornamentació com pel que fa als materials emprats. Des de 1750, a França, s'havia iniciat un procés de producció industrial del ventall, que juntament amb la fabricació de barnillarges de fusta i països de paper, va contribuir a abaratir el preu i fer-lo més assequible.

Ara, els ventalls són més grans que els d'èpoques anteriors i comencen a obrir-se en cercle fins arribar als 180°. El barnillatge esdevé més estret i apareix l'anomenat d'esquelet, format per barnilles estretes, 16 per terme mitjà, disposades de tal manera que, en obrir el ventall no se sobreposen, se separen deixant espais oberts entre aquestes. Una variant d'aquest tipus de ventall es coneix amb el nom de ventall a la Pompadour, malgrat que aquesta dama no en va poder tenir mai cap, ja que van aparèixer més tard, caracteritzat per un engrossiment de la barnilla a l'alçada del coll, on es desenvolupa el tema decoratiu.

A Espanya els ventalls populars són un reflex de la societat del moment i s'incorporen com un element més del casticisme espanyol: corregudes de bous, majos i majas i escenes de diversió popular a l'estil dels quadres i tapissos de Francisco de Goya, que van rebre el nom de goyescos.

Va ser també al final de segle quan van aparèixer els ventalls anomenats mamarrachos, usats per les classes més populars (principalment a Andalusia, Catalunya, Madrid i València), confeccionats amb un barnillatge de canya subjectat per un filferro i un clau i amb el país de paper d'escassa qualitat. Un dels centres productors d'aquest tipus de ventalls va ser el poble de Calañas, a la província de Huelva, motiu pel qual es va posar de moda la dita "como los abanicos de Calañas, que se rompe el papel y queda la caña".

El segle XIX

La Revolució Industrial va transformar profundament l'estructura econòmica i social d'Europa i va propiciar l'aparició d'una burgesia amb capacitat econòmica per a consumir articles de luxe i també la incorporació plena de les tècniques industrials a la producció ventallera, que fins aquell moment era artesanal i es governava per les rígides normes gremials pròpies de cada país. Aquestes dues característiques però, no s'estendran simultàniament per Europa.

Des de la segona meitat del segle XVIII, en part gràcies a la decadència de la importació procedent de la França revolucionària i imperial, la ciutat de València es va consolidar com el més important centre productor de ventalls en l'àmbit europeu, molt per davant de Madrid, Sevilla, Barcelona i Màlaga, on es va crear una fàbrica que va haver de tancar perquè no va poder competir amb les valencianes. Tanmateix va continuar la producció de

ventalls populars com els ja esmentats de Calañas i els *mamarrachos* valencians que s'havia iniciat al final del segle anterior.

No va ser casualitat que València es convertira en un important centre productor. Des del segle XVI hi havia a la ciutat del Túria un *Gremi de Mestres Palmeters*, que al segle XIX estava integrat per quinze tallers, i el 1802 ja hi havia una reial fàbrica de ventalls, situada a la plaça dels Caixers, de la qual, tanmateix es té molt poca informació. No s'ha d'oblidar tampoc que hi havia dos gremis tradicionals al cap i casal: el Col·legi de l'Art Major de la Seda, importantíssim entre els segles XV i el XIX, però sobretot durant el XVIII, i el gremi de fusters, tots dos directament relacionats amb la fabricació de matèries primeres per a la confecció de ventalls.

Al principi del segle XIX, van tenir molt de renom a València els ventalls gravats en fusta per Baltasar Talamantes, els països dels quals eren obra del seu fill Antonio. Un parell de dècades més tard, al voltant de 1830, van triomfar els ventalls fabricats per Pujol i Mateu, dos fabricants rivals que van contribuir decisivament a l'impuls de la indústria ventallera valenciana. No menys importants van ser els confeccionats per Antonio Pascual, que va rebre sengles medalles de bronze a les exposicions de 1845 i 1850. També van destacar en aquest segle Rafael Mitjana, a Màlaga, que va obtenir sengles medalles de plata a les exposicions abans esmentades, i la madrilenya Casa de Diego, establerta el 1851.

Probablement a causa d'aquesta conjuntura tan favorable, dos mestres francesos es van establir a València amb la finalitat de controlar el mercat espanyol. Es tractava de M. Simonet i de Ferdinand Coustelier. Simonet, representant de la Casa *Colombert, Bernard et Riaud*, va arribar a València l'any 1825 i es va dedicar fonamentalment a la importació de matèries primeres des de París, ciutat a la qual posteriorment exportava els ventalls fabricats a uns tallers valencians determinats.

Arran de l'arribada del primer, diversos industrials valencians de ventalls, entre els quals els esmentats Pujol i Mateu, van haver d'acudir a Ferran VII perquè prohibira la importació de ventalls francesos i de matèries primeres per a la seua fabricació, cosa que, com hem dit més amunt, ja s'havia fet en època de Carles II i es tornarà a fer en època d'Alfons XII.

La indústria ventallera espanyola es va desenvolupar més al final del segle XIX. El gran artífex del moment va ser l'industrial alacantí José Colomina, natural de Xixona, el qual, l'any 1840, va establir una importantíssima fàbrica a València que va revolucionar la producció de ventalls en concentrar en una única factoria tots els processos i procediments del procés de fabricació, alhora que va ser la cantera d'on van eixir un gran nombre d'oficials que es van establir pel seu compte i van crear una xarxa de fabricautes i tallers que van suposar un considerable enriquiment per a

la ciutat de València i els pobles del seu voltant. Colomina va arribar fins i tot a obrir sucursals a Madrid, Sevilla i Màlaga. Tan important va ser la seua iniciativa que Amadeu de Savoia li va concedir, anys després, el títol de Marqués de Colomina.

El progrés de la indústria ventallera va implicar també el desenvolupament d'altres indústries auxiliars com ara la fusteria, els daurats, la indústria dels espills, la de les plomes, la papereria, l'orfebreria, la joieria, el cisellat, l'escultura, el gravat, la pintura, i la confecció de brodats i randes entre altres que contribueixen a la composició del ventall segons la seua complexitat i ornamentació.

Malgrat la incorporació de les tècniques industrials de producció, la fabricació artesanal de ventalls de luxe confeccionats amb materials nobles i pintats a mà, a l'aquarel·la o a l'aiguada, no ha cessat mai i encara continua a començament del segle XXI.

Al segle XIX podem distingir diversos estils de ventalls però sense fronteres cronològiques nítides, de manera que, de vegades, un estil continua encara quan el següent ja s'ha posat de moda.

Durant els primers anys del segle triomfa l'*estil imperi*. Aquest estil continua les tendències estilístiques neoclàssiques del final del segle anterior. Solen ser ventalls sobris i equilibrats, de mida reduïda i de barnillatge estret i recte. Les barnilles solen ser d'os o d'ivori i generalment estan decorades amb plaquetes circulars de metall, treball conegut amb el nom francès de decoració piqué. Els països, moltes vegades de gasa, tafetà o tul, brodats amb lluentons, fan disminuir la grandària de la font com a conseqüència de la reducció de la grandària general del ventall. Les grans i complexes escenes dibuïtesques són substituïdes per motius decoratius més continguts que destaquen sobre fons de colors plans i de vegades inexistents. Apareixen els ventalls anomenats cocarda, en els quals el país es desplega 360° fins a completar un cercle i solen portar una lent incorporada a l'espai destinat al clau. Continuen de moda els ventalls de baralla, que ja ho havien estat durant el segle anterior.

Al voltant de 1825 apareixen els ventalls cristins, que prenen el nom del període de regència de Maria Cristina de Borbó, quarta esposa de Ferran VII i a poc a poc evolucionaran cap a l'estil romàntic. Els ventalls continuen sent reduïts, amb el barnillatge d'os, de banya o de nacre finament perforat que forma composicions calades que, de vegades, pareixen imitar les filigranes de les blondes. Continua també el gust per la decoració piqué i rarament es troben muntures gravades. Retorna el gust pels barnillatges d'esquelet que havien estat de moda al segle XVIII. Els països són de paper pintat o gravat amb escenes, sobretot, romàntiques.

Durant el regnat d'Isabel II, gran aficionada als ventalls, i fins el final del segle XIX apareix l'estil isabelí. Es vol tornar al pas-

sat, i els fabricants busquen la inspiració en els ventalls antics. S'imiten els luxosos ventalls del segle XVIII, però la industrialització permet fabricar-los amb materials més senzills i, en conseqüència, a preus moderats. El ventall es fa més gran. Les barnilles solen ser de fusta pintada en negre amb incrustacions d'ivori, os o metall, i preferentment calades i arrodonides a la part superior de la font. Ocasionalment les barnilles mestres incorporen espills, guardapèls, camafeus i altres accessoris. Els països són de paper pintat o litografiat, o de vitela i tela pintades a l'aquarel·la o brodades. A més es posen de moda els ventalls japonesos i els xinesos, chinoiserietes, anomenats de les mil cares o mandarins, que representen escenes domèstiques, socials o cerimonials que es desenvolupen entre elements arquitectònics, escalinates i jardins. En aquest tipus de ventalls els personatges, en lloc d'estar pintats, estan realitzats amb superposicions de fragments de seda a manera de vestits, mentre que les cares es confeccionen amb minúscules làmines d'ivori sobre les quals es pinten a mà els trets de la cara.

Els *isabelins* van ser abandonats pels alfonsins i els pericons a la darrerria del segle XIX, durant el regnat d'Alfons XII, rei d'Espanya entre 1875 i 1885. Els primers redueixen la mida respecte als anteriors i presenten països vaporosos, lleugers, de seda, gasa o tul, brodats o pintats amb tons pastel que representen motius de la natura, sobretot florals, i motius amorosos. Els *pericons* són ventalls de més de trenta centímetres, amb barnillatge de fusta, i país majoritàriament de plomes, gasa i seda o fins i tot paper, utilitzats fonamentalment per a assistir a reunions socials o a les corregudes de bous.

Malgrat que els primers ventalls fixos van ser de plomes, i que aquests han existit al llarg de totes les èpoques, a Europa, els ventalls de plomes en sentit modern no es van popularitzar fins la segona meitat del segle XIX. Va ser l'any 1855 quan Jean-Pierre Duvelleroy va manifestar al jurat de l'Exposició Universal de París la seua habilitat per a fabricar-los. Però el seu èxit arribarà uns anys més tard, a partir de 1865, quan es va iniciar la cria d'estruços en captivitat, dels quals es prenen les plomes de la part de la cua i dels extrems de les ales en el moment de la muda, amb la qual cosa no calia sacrificar-los per a obtenir les plomes, perquè aquestes plomes de l'estruc es renoven. Els mascles tenen plomes blanques i negres i les femelles de colot gris i beix.

L'aplicació de la cromolitografia el 1873 va suposar la seriació dels procediments d'impressió dels països i una certa saturació ornamental, que va despertar, al final de segle, l'interés d'un determinat sector de les capes socials més il·lustrades de posseir objectes únics i inimitables. Així trobem que grans pintors de final del segle XIX com Edgar Degas, Paul Gauguin o Maurice Denis, que van seguir la idea de l'art en tot defensada per l'Art

Nouveau, van convertir el ventall en un objecte on projectar les seues inquietuds i reflexions artístiques, alhora que van satisfer el desig dels col·leccionistes d'art i van complementar els seus ingressos en moments difícils, com va ser el cas de Camille Pissarro, que va pintar el ventall conegut com *El camp de Baviera* i de Paul Gauguin. Més conegut és el cas del pintor Marià Fortuny (1838-1874) que només va pintar un ventall, a París, per a l'esposa del banquer català José Fontagut Gargollo, conegut com el *ventall Fortuny* per la seua singularitat. Haes, Pradilla, Muñoz Degraín, Cecili Pla, Sorolla o José Navarro, entre altres, també van pintar països de ventalls. No podem oblidar-nos del ventall de record, nascut al final del segle XVIII a Itàlia, que es va popularitzar entre els viatgers romàntics que visitaven l'Espanya del final del segle XIX i principi del XX i adquirien ventalls amb imatges típiques espanyoles: monuments, paisatges, vistes de ciutats, corregudes de bous, motius flamencs... l'espanyolada, en definitiva, com a motiu alegre i decoratiu molt adequat per als països dels ventalls. No cal dir que Sevilla va ser la ciutat on més va arrelar la producció d'aquest tipus de ventall.

El segle XX

La dècada de 1920 va marcar l'inici de la decadència de l'ús del ventall. La moda femenina va alliberar la dona de la tirania de la roba amb què es vestia, que a partir d'aquell moment es va reduir considerablement i per tant també va minvar la necessitat de refrescar-se. Les relacions socials entre hòmens i dones també van canviar i ja no era necessari utilitzar un llenguatge secret: el llenguatge del ventall va passar, per tant, a formar part de la llista de les llengües mortes. El nou model de dona estil *garçon* va canviar els objectes de la seua *toilette*, en la qual el ventall va quedar relegat a un segon terme.

Tanmateix, el ventall va tenir a Espanya un cicle més llarg que en altres indrets europeus. Durant tot el segle XIX el ventall va ser identificat com a un símbol del casticisme espanyol i així ho va continuar sent pràcticament fins el temps de la República, juntament amb el mantó de Manila, la capa i en menor mesura el bastó. La producció de ventalls entre 1900 i 1940 va minvar, però les dones espanyoles van continuar utilitzant el ventall en actes socials i també als bous, on lluien els seus pericons per a protegir-se del sol i del calor.

Al final del segle XIX es van fer les primeres exposicions de ventalls amb la finalitat de fer-los reviscolar. La primera va ser organitzada pel museu South-Kesington de Londres i va suposar la recuperació, el redescobrimment d'un objecte, el ventall, que començava a entrar en decadència per qüestions de moda i també per la invenció l'any 1891 del ventilador elèctric. A Espanya el vescomte d'Irueste en va organitzar una al Palau

d'Anglada, de la qual no es va redactar catàleg però ens han arribat notícies indirectes. Ara bé, la primera exposició de gran valor artístic i que va despertar un gran interès dels aficionats als ventalls es va celebrar a Madrid l'any 1920 organitzada per la Sociedad Española de Amigos del País, el catàleg de la qual el va redactar el Sr. Ezquerro del Bayo.

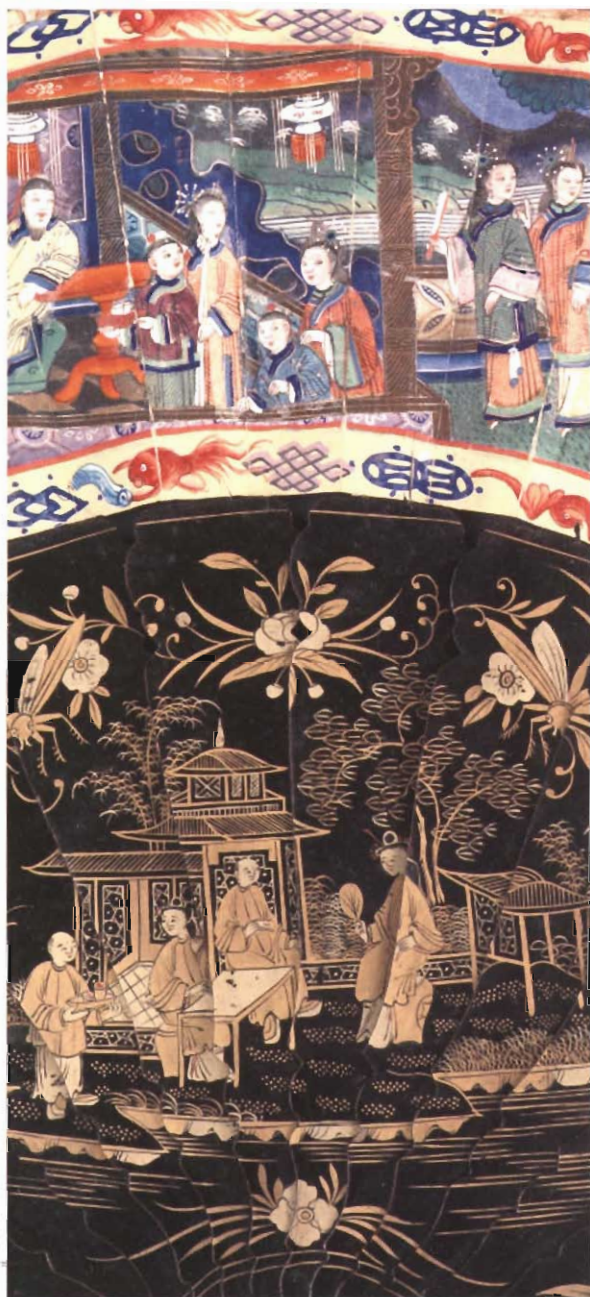
El ventall, que a Espanya va assolir el seu cim d'esplendor i desenvolupament a la dècada de 1880, va mantenir un bon nivell fins el parèntesi de la Guerra Civil. Al principi del segle XX es van mantenir les manufactures fundades al segle anterior, com les de Colomina, Alejandro Sans i Carbonell. La Casa Sans va ser fundada el 1866 per Alejandro Sans, que es va desplaçar a Amèrica on va exportar una gran quantitat de la seua producció, i va obtenir nombroses medalles en diverses exposicions en què va participar. El 1901 ja figurava amb el nom de *Vda. e Hijo de A. Sans* i va ser ressenyada a la *Guía de España* del mateix any com una de les principals indústries del sector. Al començament del segle XX l'empresa va ser traspasada als actuals propietaris: l'empresa Barber i Lorca.

D'entre els fabricants de final del segle XIX i principi del XX cal destacar també a José María Prior Sanchís, mestre de tota una generació, que amb els seus fills va dirigir exemplarment la seua fàbrica del Passeig de la Perxina de la ciutat de València. El 1906, Alfons XIII va visitar la fàbrica Prior, que ocupava tres-cents operaris, i li va concedir la Creu de Cavaller de l'Ordre d'Isabel la Catòlica i el títol de proveïdor de la Casa Reial. En aquesta visita se li va demanar al rei d'Espanya que augmentara la protecció arancelària sobre els ventalls per a poder competir amb els ventalls japonesos, cosa que es va aconseguir, i el 1922 la societat de fabricants li va atorgar una placa al Sr. Prior en reconeixement per haver aconseguit prohibir la importació de ventalls i de materials per a confeccionar-los, amb la qual cosa va protegir i afavorir la indústria ventallera valenciana.

El millor moment de la indústria ventallera valenciana de principi de segle va coincidir amb l'Exposició Regional de 1909, en la qual se li va dedicar un pavelló i van assistir un gran nombre de fabricants malgrat l'absència injustificada de la casa Colomina, encara una de les principals empreses del sector.

Arturo Carbonell, president de la indústria ventallera l'any 1909, havia comprat la seua fàbrica de ventalls l'any 1864 i encara ara és regentada pels seus hereus, que fabriquen i venen ventalls arreu d'Espanya i els exporten a l'estranger.

L'autèntica recuperació, però, no va començar fins ben entrada la dècada de 1940 gràcies a l'empenta i l'esforç d'industrials com Vicente Alejandro Lorca, de l'empresa Barber i Lorca, mestre major del gremi de ventallers fins la dècada de 1960. Barber i Lorca va ser fundada el 1910 per José Lorca Roca i Vicente

Barber Bas que havien començat com a aprenents a la fàbrica d'Alejandro Sans abans esmentada.

Els ventalls del principi del segle XX són ventalls fortament influïts per l'Art Nouveau, per l'Art Déco i per moviments d'avantguarda com el cubisme. Aquests ventalls modernistes es caracteritzen a grans trets per l'aparició de formes asimètriques i capricioses. Els paisatges amb figures, les composicions amb figures geomètriques d'influència eubista, els retrats, els animals i els motius florals conformen el gust decoratiu de l'època.

A partir de la dècada de 1960 el turisme va propiciar la producció dels ventalls de record que, no sempre amb massa qualitat, representaven escenes taurines i paisatges d'estriueig. Aquests ventalls, l'antecedent dels quals cal buscar-lo al segle XVIII, es fabricaven en grans quantitats per a promocionar espais turístics costaners.

Des de la dècada de 1980 la indústria va descobrir un nou mercat, que encara continua en expansió: el ventall publicitari amb el qual s'anuncien tota classe de productes i esdeveniments.

Actualment la quasi totalitat de la producció de ventalls es concentra, com en segles anteriors, a la ciutat de València i la seua àrea metropolitana (Godella, Aldaia, Quart de Poblet,...) que compta amb més de quaranta fàbriques.

Però no tot són flors i violes. La competència ferotge de la Xina i el Japó, com en segles anteriors, ha fet que els ventallers valencians hagen creat una marca de qualitat per a fer front a aquesta competència: *Abanicos Españoles Artesanos* (AEA), que es grava a tots els ventalls de producció nacional per a distingir-los dels seus competidors orientals.

La fabricació de ventalls

Fins les primeres dècades del segle XIX, la fabricació de ventalls era totalment artesanal. Tots els processos passaven per les mans dels mestres ventallers i el ventall era un objecte de luxe i distinció, confeccionat moltes vegades amb materials de primeríssima qualitat entre els quals no eren estranyes les pedres precioses, l'or i altres metalls preciosos, fustes nobles, ivori, teles d'excel·lent qualitat com el tafetà de Florència, la seda,...

Durant el segle XIX amb l'avanç de la tecnologia, derivat de la Revolució Industrial, el procés de fabricació del ventall es va mecanitzar progressivament i va incorporar noves tècniques de producció industrials. Actualment el procés a seguir en la fabricació ve imposat pel tipus de ventall que es vol confeccionar. Així es continuen fabricant artesanalment delicadíssims i valuosos ventalls de gama alta, de gran luxe, peces destinades a esdevenir úniques per les seues característiques, que es confeccionen amb els materials més exquisits i refinats com ara fustes nobles per als barnillatges, i teles de primeríssima qualitat per als països que es decoren a mà.

En el cas de ventalls no tan exclusius, les tècniques a seguir són majoritàriament industrials amb l'única finalitat d'abaratir els costos de producció: teles impreses a màquina, barnillatges de fusta i altres materials més assequibles s'utilitzen en aquest tipus de peces. Tanmateix alguns fabricants obtenen ventalls de gran bellesa amb mètodes exclusivament industrials.

Finalment, ens trobem amb la producció industrial de ventalls en sèrie i amb l'aplicació de procediments i tècniques exclusivament industrials que imiten l'aspecte de les peces anteriors però sense arribar a la qualitat de les obres d'art.

La fabricació artesanal de ventalls, però, requereix la conjunció de diverses tècniques que es poden agrupar en quatre fases.

1. Disseny i elecció dels materials.

El primer pas és el disseny del ventall i l'elecció dels materials amb què es fabricarà. Per al barnillatge s'utilitzen des de fustes com l'eben, el caqui, la perera, el cirerer, la pomera, el nesprer, o altres tipus de materials preciosos com ara nacre, ivori, careí i encara altres més moderns com el plàstic injectat. Per al país s'utilitzen normalment teles com el cotó, la seda, el polièster i fins i tot el paper, encara que antigament també s'utilitzaven diversos tipus de pell.

2. Fabricació del barnillatge.

En primer lloc a partir del tronc s'obtenen taulons de fusta que successivament tallats esdevindran blocs de forma rectangular. Aquests blocs es bullen per a reblanir la fusta, es tallen per la meitat per la diagonal i es posen a eixugar en una premsa. Una vegada eixuta, la fusta passa per una màquina que modela la forma del ventall en brut i posteriorment es talla i pren la forma de les guies del ventall, amb la qual cosa s'obté el paquet, és a dir, tot el barnillatge excepte les guardes o barnilles mestres, que es confeccionen a banda. Finalment, es perfora l'ull per on s'uniran les barnilles amb el piu o passador i els barnillers escaten la fusta i la polen amb la qual cosa queden enlestides les barnilles. Si les barnilles són llises es passen al procés d'entelat, però si són decorades mitjançant el gravat ornamental (decoració superficial de la fusta) o calades (perforació ornamental) passen a les mans dels caladors i ornamentadors.

La fabricació del barnillatge és un procés fonamental en la creació de cada ventall perquè la comoditat dependrà de la qualitat de la seua realització que facilitarà el bon desplegament i repliegament del ventall.

3. Confecció del país.

El telador és l'encarregat de tallar la tela depenent de les característiques del ventall. Tot seguit és prisada amb un motlle específic (dues cartolines entre les quals es col·loca la tela corresponent)

que posteriorment facilitarà l'apegament al barnillatge. Els països tenen el doble de plecs menys un que el número de barnilles, i aquests s'han de fer alternativament entrants i eixints per a facilitar el desplegament i repliegament del ventall. Aquest procés, com la fabricació del barnillatge, també és vital per a un bon funcionament del ventall.

4. Decoració del barnillatge i del país.

El calador és l'encarregat d'ornamentar el barnillatge. Aquesta faena consisteix a perforar la fusta, calar-la, amb una serra que repassarà un dibuix que quedarà buit. El gravat del ventall, en canvi, consisteix a decorar les barnilles a partir d'un dibuix o d'una plantilla amb un burí connectat a un motor elèctric, però sense perforar la fusta.

Per a l'ornamentació del barnillatge, i fins i tot per a la seua fabricació, s'han utilitzat també al llarg del temps metalls preciosos com l'or i la plata.

Si la peça ha de ser pintada, aquest és el darrer pas a fer pels mestres artesans. Sobre el barnillatge es dibuixen els motius que han de rematar el ventall i es pinten. El país es pot pintar abans de muntar-lo sobre el barnillatge o una vegada muntat. Aquesta segona tècnica permet més rapidesa en la composició i estendre la decoració al mateix barnillatge.

Les pintures més adients per a decorar els ventalls són l'aquarel·la per la netedat, la transparència i la lleugeresa dels colors i l'aiguada, pintura opaca i gomosa, que té moltes possibilitats de realització perquè pot cobrir i superposar-se al barnillatge. L'aquarel·la s'aplica fonamentalment sobre paper i també sobre ivori, si es barreja amb una mica de goma aràbiga, mentre que l'aiguada s'aplica sobre els diversos tipus de tela perquè és r·densa, consistent i permanent. La pintura a l'oli no és massa ad·quada perquè tarda molt a assecar-se i, malgrat que es pot barrejar amb dissolvent, és massa densa. Només s'ha aplicat excepcionalment a la decoració dels ventalls.

L'excel·lència en la decoració del país no depèn només del pintor, del seu bon gust i de la seua imaginació sinó també de la seua capacitat per a adequar la composició al país, un espai reduït delimitat entre dues circumferències concèntriques dins del qual resulta difícil encaixar composicions horitzontals sense que els laterals es queden buits. La composició pot, per tant, ocupar tota la superfície del país o només una part. En aquest cas se solen delimitar entre un i tres espais rectangulars, ovals o circulars, anomenats medallons o cartutxos, dins dels quals s'insereixen els motius decoratius, mentre que la resta del país es decora amb motius adients al tema central.

Els països, però, no sempre es pinten. De vegades les teles són finament brodades amb inserció de lluentons i altres elements

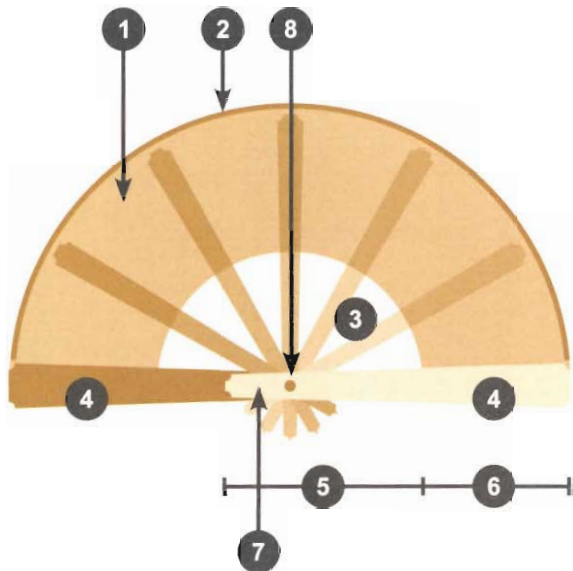
decoratius i rematades amb randes de ganxet o amb puntes de boixets enganxades o cosides, o són confeccionats totalment amb aquests materials.

Aquest procés és el que li dona l'acabat final al ventall i li confecciona unes característiques exclusives que fan de cada ventall una peça única i irrepetible.

Conservació dels ventalls

Existeixen una gran varietat de mètodes per a conservar els ventalls, però el més habitual és emmarcar-los, col·locar-los dins d'una ventallera. Marcs de gran bellesa són utilitzats per a aquest quefer, però moltes vegades no es té en compte la importància de la qualitat dels materials que s'utilitzen per a fabricar-los. És important assegurar-se que el material de suport del marc estiga lliure d'àcid com també ho han d'estar els clips que en formen part. Lògicament és imprescindible preservar la ventallera de l'exposició directa al sol i també és important mantenir-la a una temperatura ambient entre 15 i 21 graus. Si no és així podrien produir-se danys importants al ventall com ara pèrdues de pintura, prisat, adhesiu o fissures a les barnilles, que de vegades esdevenen irreparables. Quan es tracta de conservar ventalls antics de gran valor és molt aconsellable sol·licitar l'assistència d'un conservador professional.

Parts del ventall

El nom de les diferents parts del ventall és el següent:

- 1. País o paisatge.** Tros de tela, paper o altres materials d'un ventall sostingut per les barnilles.
- 2. Rivet.** Cinta amb què, ocasionalment, es guarneix i es reforça la vora d'una roba, d'un calçat i també d'un ventall. Per extensió designa la part exterior del país.
- 3. Barnillatge, barnilles.** Conjunt de totes les barnilles d'un ventall. Les barnilles són cadascuna de les làmines llargues, fortes i flexibles de materials diversos que formen l'armadura que sosté un paraigua, una ombrel·la, una cotilla, un ventall, etc...
- 4. Barnilla mestra, guarda o màscara.** Reben aquest nom la primera i l'última de les barnilles d'un ventall. Aquestes barnilles són més reforçades i la seua funció és protegir el barnillatge del desgast i dels cops mentre el ventall roman tancat. De vegades també se les anomena *caberes*.
- 5. Font:** Primer tram de cada barnilla que queda a la vista i no amagada sota el país.
- 6. Guia:** Segon tram de les barnilles que sostenen el país. La guia, al contrari que la font, queda amagada sota el país. També sol anomenar-se *espiga*.
- 7. Perla o boleta:** Part inferior de les barnilles mestres que va des del començament fins l'ull.
- 8. Ull:** Forat practicat a cada barnilla que serveix per a unir-les mitjançant el *piu*, *clau* o *passador*, que fa d'eix i permet plegar i desplegar el ventall. El piu té una cabota a un costat i es rebla per l'altra part. De vegades els extrems del piu s'uncixen amb una *anella* que serveix per a portar el ventall penjat d'una cadena o d'una tira de roba.

Classificació dels ventalls

Els ventalls poden classificar-se atenent a diversos criteris. Entre els més habituals, però, cal destacar la forma, la decoració del país i del barnillatge, la presència o no de país, i la mida.

Segons la forma els ventalls es divideixen en fixos i plegables. Els fixos són els més antics i consten només d'un mànec de fusta (també hi ha altres materials com ara l'os, el metall...) i una peça rígida de roba, paper, plomes... que serveix per a ventar-se. Actualment el més conegut dels ventalls fixos és el *pai-pai*, molt habitual als països asiàtics i caribenys. Dins dels ventalls fixos hi ha també el ventall de cuina o manxall que s'utilitzava per a avivar el foc a les llars i consistia únicament en una rotllana d'espert o de llata, amb mànec o sense.

Els ventalls plegables són més moderns i molt més habituals a la nostra societat. Estan formats per un conjunt variable de barnilles unides per un piu a l'extrem inferior i per una tela, anomenada país a la part superior, la qual cosa permet plegar-los i desplegar-los.

En funció de la decoració, tindrem ventalls sense decorar o decorats, que exhibeixen la bellesa i la qualitat dels seus materials, independentment del calat. Els decorats poden presentar la decoració només una a cara o a totes dues i en aquest cas s'anomenen ventalls de doble cara.

En funció del treball que presenten les barnilles i les guardes trobem ventalls gravats, si la decoració no perfora el barnillatge, i ventalls calats si les barnilles estan perforades. Els calats són més vistosos però no tan eficients. També podem trobar ventalls amb el barnillatge completament llis.

En funció del país: amb tela o sense. Dins de la primera categoria hi ha subdivisions en relació amb la proporció de la tela respecte a les barnilles: la clàssica, 1/3 de tela i 2/3 de barnilla; de tela intermitja, el país és aproximadament la meitat que en el cas anterior; i, finalment, de tela estreta, el país és la meitat que en cas anterior i per consegüent bastant estret.

Un tipus de ventall molt curiós i estimat pels col·leccionistes és el *cabriolé*. Aquest ventall va estar de moda només entre 1752 i 1753 i se l'anomena així perquè va aparèixer al mateix temps que els *cabriolés*, carruatges lleugers de dues rodes tirats per un sol cavall oberts per davant i proveïts d'una capota plegable. La característica distintiva d'aquests ventalls és que presenten un país format per dues peces de tela separades entre les quals es deixa veure el barnillatge.

Finalment hi ha els ventalls sense país, anomenats ventalls de baralla, composts únicament per una sèrie de barnilles que s'enllacen a la part superior amb un xicotet topall o amb una cinta que permet la seua obertura. Si la cinta permet l'obertura dels ventalls tant a dreta com a esquerra, se'ls anomena reversibles. Aquests ventalls tenen menor quantitat de barnilles però més amples, raó per la qual són més pesats que convencionals. Les barnilles solen estar gravades o calades.

Els ventalls de palmetes es diferencien dels ventalls amb país convencional, i dels de baralla perquè sobre un barnillatge convencional es disposen les diferents unitats independents que constitueixen el país. Per aquest motiu estan emparentats tècnicament amb els ventalls de plomes, malgrat que són materials molt distints.

En funció del tamany hi ha ventalls pericons, amb un país molt ample i unes dimensions superiors als 30 centímetres. La mida dels semipericons oscil·la entre els 23 i els 30 centímetres. Els ventalls de mida estàndard, o tradicionals, estan al voltant dels 23 centímetres. I finalment hi ha els ventalls d'home, de decoració més sòbria, que estan al voltant dels 18 centímetres i són ideals per a dur-los a la butxaca de l'americana. Els ventalls decoratius són molt més grans que els pericons i no serveixen per a ventar-se. Com a curiositat, cal també esmentar els ventalls

de violí, els d'olor, i els màgics. Els ventalls anomenats de violí ho són per la seua forma, perquè el rivet està fet de plomes o lluentons grans, de manera que quan estan tancats la seua forma s'assembla a la d'un violí.

També hi ha els ventalls d'olor, inventats per la casa Kimmel de Londres, el barnillatge dels quals es fabrica amb fustes aromàtiques o perfumades.

Cal esmentar també els anomenats ventalls màgics. Els ventalls màgics són reversibles i per tant, poden presentar un motiu diferent a cada cara del país. El truc està en què el país només té un sector de paper en lloc de dos com els tradicionals. Una altra de les característiques d'aquests ventalls és que tenen barnilles dobles als trapejis múltiples de quatre, per això la seua reversibilitat i el fet de presentar un motiu diferent a cada cara del país.

El llenguatge del ventall

El ventall, a més de convertir-se en un element indispensable en la indumentària d'una època, va esdevenir també un instrument de comunicació ideal en un moment en què la llibertat d'expressió de les dones estava fortament restringida, com passava al final del segle XIX i principi del XX quan les dames assistien als balls acompanyades de senyoretes de companyia que vetlaven pel seu comportament.

Obrir i tancar el ventall amb elegància es va convertir en un art, en el domini d'un codi que servia per a transmetre discretament sentiments, estats d'ànim i passions ocultes, en el parapet de tot un repertori que abastava des dels somriures més ingenus fins a autèntiques declaracions d'enamorats. El ventall es va convertir, per tant, en una arma de seducció.

Els antecedents d'aquest llenguatge, creat possiblement de manera espontània com un joc mentre s'obria i es tancava el ventall, es remunten almenys al segle XVII si fem cas de la tradició literària i tenim en compte que l'assagista i poeta anglés Joseph Addison (1672-1719) va publicar el 1711, al número 102 del periòdic *Spectator*, un article sobre la suposada existència d'una acadèmia del ventall on les joves s'ensinistraven en el seu ús. En aquest article s'explica com les diferents maneres de ventar-se expressaven els diferents estats d'ànim de les dames (enuig, alegria, tristesa modèstia...), la qual cosa implicava l'existència d'un codi elaborat, més o menys secret, associat al ventall.

La dificultat d'exposar aquest llenguatge del ventall resideix fonamentalment en la gran capacitat d'actualització en funció del lloc i dels usuaris. D'una banda hi ha els codis que representen les lletres de l'alfabet, bé mitjançant la combinació de la col·locació del ventall en quatre direccions i cinc posicions diferents, bé mitjançant la col·locació del ventall en unes zones determinades de les palmes de les mans i en cadascun dels dits

que es corresponien amb una lletra determinada, de manera que, amb el ventall i el bastó, dones i hòmens creaven una conversació distant i críptica per als no iniciats.

De l'altra banda, certs moviments i gestos fets amb el ventall, originaris o inspirats en el codi usat a Espanya, van adquirir amb el pas del temps un significat secret en un principi, d'abast general posteriorment, que van ser publicats l'any 1830 per J. V. Duvellero, fabricant parisiès de ventalls, al llibre *Le langage de l'éventail*, entre els quals destaquem a tall d'exemple els següents:

- Sosténir el ventall amb la mà dreta davant del rostre: *Segueix-me.*
- Sosténir-lo amb la mà esquerra davant del rostre: *M'agradaria conèixer-te.*
- Mantenir-lo al costat de l'orella esquerra: *Deixa'm en pau.*
- Agafar-lo amb les dues mans: *Més val que m'oblides.*
- Deixar-lo lliscar sobre el front: *Has canviat.*
- Moure'l amb la mà esquerra o tapar-se els ulls: *Compte! Ens vigilen.*
- Canviar-lo de la mà esquerra a la mà dreta: *Eres un atrevit.*
- Llançar-lo amb la mà: *T'odie.*
- Moure'l amb la mà dreta: *Estime algú altre.*
- Deixar-lo lliscar sobre la galta: *T'estime.*
- Presentar-lo tancat: *M'estimes?*
- Deixar-lo lliscar sobre els ulls: *Ves-te'n, per favor.*
- Tocar el rivet amb el dit o comptar les barnilles: *Vull parlar amb tu.*
- Recolzar-lo sobre la galta dreta o tancar-lo lentament: *Sí.*
- Recolzar-lo sobre la galta esquerra o tancar-lo ràpidament i airosa: *No.*
- Obrir-lo i tancar-lo: *Eres cruel.*
- Deixar-lo penjant: *Continuarem sent amics.*
- Ventar-se a poc a poc: *Estic casada.*
- Ventar-se de pressa: *Estic promesa.*
- Recolzar el ventall a mig obrir sobre els llavis: *Pots besar-me.*
- Obrir-lo a poc a poc: *Espera'm.*
- Obrir-lo amb la mà esquerra: *Vine i parla amb mi.*
- Colpejar-lo, tancat, sobre la mà esquerra: *Escriu-me.*
- Semitancar-lo a la dreta i sobre l'esquerra: *No puc.*
- Obert, tapant la boca: *Estic tota sola.*
- Deixar-lo caure: *Sóc tota teua.*
- Donar un colp amb el ventall sobre alguna cosa: *Estic impacient.*
- Col·locar-se'l a la nuca: *No m'oblides.*
- Agafar-lo amb el dit menovell: *Adéu.*

JOSEP MIQUEL RIBÉS PALLARÉS

Vilanova d'Alcolea, març 2008

Ventalls

Ventalls de la primera meitat del segle XIX

Al principi del segle XIX predominen els estils imperi i cristià.

Els ventalls són sobris i equilibrats, de mida mitjana, entre 20 i 25 centímetres, de barnillatge estret i recte que els dóna una aparença de gran fragilitat.

Els materials predominants en els barnillatges són l'os i l'ivori i en menor mesura la banya, l'ambre, la closca i el nacre. Els barnillatges solien decorar-se amb incrustacions de plaquetes metàl·liques circulars, treball de decoració conegut amb el nom francès de piquéé. En aquesta època és molt habitual el barnillatge d'esquelet: barnilles fines i separadades entre aquestes, que tant de moda havien estat al segle XVIII.

Els països es confeccionaven amb paper, pintat o gravat, i amb gasa, tafetà i tul brodats amb lluentons.

Els motius decoratius destaquen sobre fons de colors plans i de vegades inexistents.

ca. 1805

Alçada 23 cm i País 12 cm · 14 barnilles i 2 guardes

Ventall de grandària mitjana i aspecte fràgil. El barnillatge, del tipus anomenat d'esquelet, és d'os, gravat i decorat amb incrustacions de xicotetes làmines i plaques metàl·liques a l'estil piquéé. El país està pintat a mà a l'aiguada, amb motius florals. És de gasa i presenta brodats amb lluentons xicotets. Està rematat amb una cinta de seda amb flocs. El piú i l'anella són metàl·liques. Una guarda està trencada i reparada amb una barreta de nacre

Principi s. XIX

Alçada 23 cm i País 10,5 cm · 16 barnilles i 2 guardes

El país d'aquest ventall de tela fina de color beix, pintat a mà, a l'aiguada, està decorat amb un medalló central que representa una dama, emmarcada amb lluentons. La decoració del país es completa amb motius florals pintats en tonalitats pastel. El barnillatge, de tipus d'esquelet, és d'ivori i les barnilles estan decorades amb una flor pintada en colors daurats. Les guardes, també d'ivori, estan pintades amb els mateixos motius. El piú i l'anella són de metall daurat.

ca. 1820-1830

Alçada: 21 cm i País. 11 cm · 16 barnilles i 2 guardes

Ventall amb barnillatge d'esquelet, de nacre amb les barnilles decorades amb incrustacions metàl·liques de tipus piqué, que han perdut el seu color original però sembla que eren daurades. El país, de paper, està decorat amb tres medallons centrals i dos laterals que representen alternativament motius florals i geomètrics. Tots cinc medallons envoltats per garlandes de flors i lluentons. El piú també és d'ivori.

ca. 1820-1830

Alçada: 25 cm i País. 12 cm · 15 barnilles i 2 guardes

Ventall amb barnillatge d'esquelet, de fusta calada amb incrustacions metàl·liques. Les guardes estan molt treballades. El país és de seda fina i representa una escena campestre formada per un grup de joves en actitud galant. Està decorat amb lluentons de diferents formes, brodat i motius florals. El revers està decorat amb un xicotet detall floral. El piú és de metall i nacre.

s. XIX

Alçada: entre 19 i 26 cm, País entre 8 i 15 cm · 16 barnilles i 2 guardes

Ventall amb país de gasa pintada a l'aiguada amb motius florals i brodat amb lluentons. L'acabament, de forma irregular, segueix el dibuix de les flors. El barnillatge és de fusta clara gravada i calada de forma irregular seguint un dibuix floral. Està pintat a l'aiguada i decorat amb pa d'or. Està format per 16 barnilles de diferent mida i 2 guardes gravades i pintades amb la mateixa decoració i acabament rom. Presenta la particularitat que cada peça augmenta de llargària a mesura que s'apropa a la barnilla central, que és la més llarga, de manera que en desplegar-lo el contorn és ovalat. Els ventalls amb aquesta forma reben el nom anglés de Shell-shaped.

S. XIX

Alçada 23,5 cm i País 9,5 cm · 28 barnilles i 2 guardes

Ventall de fusta decorada i paper. El país, amb un medalló central pintat a l'aquarel·la, representa una festa campestre de final de collita, amb els animals utilitzats per al conreu. El river està decorat amb una sanefa floral amb remats daurats. Cal destacar l'ús de la purpurina en la decoració. El barnillatge és de fusta gravada i pintada també a l'aquarel·la. Presenta tres medallons amb motius florals i instruments musicals. Les guardes tenen la mateixa decoració. El piú i l'anella són metàl·lics.

Ventalls d'estil isabelí

Aquests ventalls estaven de moda a mitjan segle XIX.

Les barnilles són més amples i de formes arrodonides, la qual cosa els dona una imatge més consistent suavitzada pel tipus de materials emprats en l'elaboració, sempre de primeríssima qualitat.

Els països solen ser de paper imprès, acolorit a mà i decorat amb tons daurats, decorats amb temes de moda a l'època (històrics, galants o medievals). Els ventalls isabelins resulten molt cridaners tant per la temàtica representada com pel color del país.

Mitjan s. XIX

Alçada 27 cm i País 12 cm · 10 barnilles i 1 guarda (incomplet)

Ventall de país doble, de paper adomassat daurat amb dibuixos geomètrics i decorat amb motius florals pintats a l'aiguada; i amb tres medallons enganxats que representen jocs infantils. El revers, també de paper adomassat platejat està decorat amb motius florals i amb un medalló que representa una escena campestre de l'època. El barnillatge està incomplet (sols resta una guarda). És de fusta tintada en tons groguencs i calada. El piú és de nacre.

Mitjan s. XIX

Alçada 27,5 cm i País 12 cm · 14 barnilles i 2 guardes

Ventall de país doble de paper que està decorat amb tres medallons de paper enganxats sobre un fons adomassat daurat i blanc, pintats a l'aquarel·la. Representen escenes de temàtica diversa: campestre el medalló central, una escena galant de palau al medalló esquerre i un àngel al medalló lateral dret. El revers presenta, sobre un fons adomassat, un medalló central pintat a l'aquarel·la que representa uns músics ambulants. El barnillatge és de fusta clara, calada, asimètrica i encerada. Les barnilles són amples i de formes arrodonides. Les dues guardes són de fusta calada a joc amb les barnilles. El piu és de nacre.

Mitjan s. XIX

Alçada 27 cm i País 8 cm · 14 barnilles i 2 guardes

Ventall amb país de paper litografiat, decorat amb un medalló central que representa una escena d'inspiració medieval: uns joves jugant al bosc. Envolten el medalló motius de domàs blaus i daurats amb incrustacions de xicotets medallons amb motius infantils campestres. El revers del país representa escenes bucòliques de l'època, acabat amb incrustacions de pa d'or. Les barnilles són de fusta negra calada i pintada amb colors daurats i marrons en harmonia amb la decoració del país. La font presenta la zona del coll ondulada i acabada amb dibuixos daurats de volutes. Les guardes són de fusta calada i estan decorades a joc amb les barnilles. La part de la guarda que envolta el piu és de nacre.

Mitjan s. XIX

Alçada 28 cm i País 13 cm · 14 barnilles i 2 guardes

Ventall amb país de paper daurat adomassat, decorat amb un medalló central superposat de paper pintat amb tema medieval, al voltant del qual apareixen motius florals pintats a l'aiguada. El revers és de paper platejat gravat i està decorat amb un medalló central superposat amb un altre tema medieval. Les barnilles són amples, de fusta lacada en groc.

Ventalls pericons

A partir de 1868, la mida dels ventalls augmenta considerablement i ultrapassa els 30 centímetres d'alçada.

Els barnillatges es fabriquen preferentment amb fustes nobles.

Els països solen ser de seda o setí pintats a mà, a l'aquarel·la o a l'aiguada, encara que no són rars els països de paper.

A partir de 1880 s'incorporen ornaments de randa, la qual cosa els fa molt cridaners.

Els pericons, més que per a ventar-se, eren ventalls per a ser lluits en reunions socials o a les corregudes de bous, on també s'utilitzava per a protegir-se del sol.

Mitjan s. XIX

Alçada 33 cm i País 19 cm · 16 barnilles i 2 guardes

Ventall pericó amb país de paper pintat a l'aquarel·la que representa una escena típicament romàntica amb una parella d'enamorats festejant al jardí vigilats per l'ama. El barnillatge, de tipus d'esquelet, és de fusta llisa encerada i tallada artesanalment.

ca. 1880

Alçada 37,5 cm i País 24 cm · 18 barnilles i 2 guardes

Pericó amb país de paper. Sobre un fons gris platejat pinta a l'aiguada, hi ha una escena, situada al costat esquerre, que representa una dama d'època caçant aus amb una escopeta al damunt d'una barca. El barnillatge és de fusta clara, tintada i decorada amb pintura daurada i roja. Les dues guardes amb decoració a j.

Final s. XIX

Alçada 35 cm i País 22 cm · 14 barnilles i 2 guardes

Pericó amb país de seda negra, pintat a l'aiguada amb motius florals de tonalitats verdes. El barnillatge és de fusta gravada i decorada en color verd malaquita. Les guardes estan decorades a joc amb les barnilles. El piú és de nacre i l'anella metàl·lica. Una guarda i una barnilla veïna estan trencades a prop de l'ull.

Mitjan s. XIX

Alçada 30 cm i País 17 cm · 16 barnilles i 2 guardes

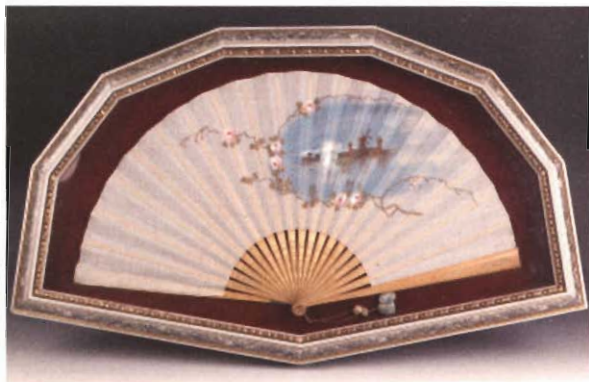
Pericó amb país de fil marró amb motius florals brodats a mà en les mateixes tonalitats, rematat amb puntades fetes a màquina d'amplària considerable (5 cm), barnillatge de fusta incrustada. Revés no decorat. Les barnilles, de fusta treballada, estan gravades amb motius vegetals de color platejat. Són estretes i ondulades. El barnillatge és d'esquelet. La guarda només està treballada a la part superior amb motius florals.

Final s. XIX

Alçada 35 cm i País 22 cm · 16 barnilles i 2 guardes

Pericó amb país de tela de domàs en tons verds i amb motius florals xinesos acompanyats d'una fada, que només ocupen un costat del país. El rivet està rematat amb blonda de color blau cel a imitació de les mantellines. El revers del país no està decorat. Les barnilles són de fusta lacada i gravada amb sanefes. Les guardes estan treballades amb un gravat a la part superior a joc amb el de les barnilles.

Final s. XIX

Alçada 34 cm i País 22 cm · 18 barnilles i 2 guardes

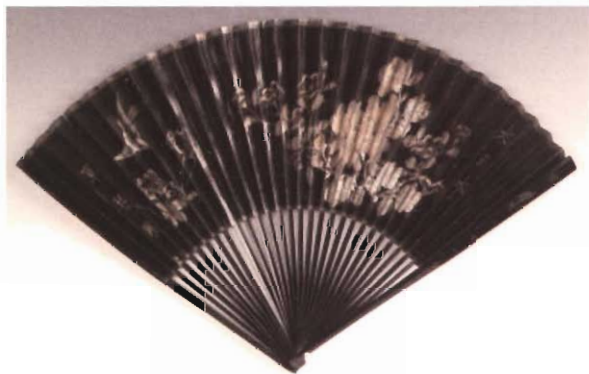
Pericó amb país de gasa pintada a mà a l'aiguada, que representa una escena nocturna d'un poble costaner amb detall floral al voltant. El barnillatge és de fusta clara amb gravats en pa d'or. El piu i l'anella són metàl·lics. Té dues borles enganxades a l'anella amb un fil. Conservat en palmitera.

Final s. XIX

Alçada 35 cm i País 22 cm · 16 barnilles i 2 guardes

Pericó amb país de setí roig decorat amb un paisatge oriental i unes roses pintades a mà a l'aiguada. El barnillatge, de tipus d'esquelet, és de fusta fosca i està decorat amb pa d'or. Ha perdut el piu original i s'ha substituït per un fil de coure.

Principi s. XX

Alçada 46 cm · País 24,5 cm · 28 barnilles i 2 guardes

Pericó de grans dimensions amb el país de paper negre decorat amb motius florals d'estil xinès. Les lletres xineses que hi ha a un costat del país i a les guardes ens fan pensar en un possible origen xinès. El barnillatge, de tipus d'esquelet, és de fusta. El piu original s'ha perdut.

Principi s. XX

Alçada 34,5 cm i País 22 cm · 16 barnilles i 2 guardes

Pericó amb el país de tela negra, decorada amb una gran fulla de color roig viu amb un ocell. Completen el dibuix fulles amb diverses tonalitats marrons i ocres. El revers està decorat amb un xicotet motiu floral. El barnillatge de fusta clara i les guardes estan gravats.

Principi s. XX

Alçada 34,5 cm i País 22 cm · 19 barnilles i 2 guardes

Pericó amb país de paper decorat amb un medalló central que representa una escena cortesana entre una dama i un caçador. Aquest medalló està envoltat de motius florals de gran colorit, els mateixos que apareixen al revers. El barnillatge, de tipus d'esquelet, és de fusta negra.

Els ventalls de dol

Els ventalls de dol han existit en totes les èpoques.

Les dones, durant els segles XIX i XX, guardaven dol als seus familiars difunts durant anys i el ventall que utilitzaven era de color negre i anava d'acord amb la seua vestimenta.

Les principals característiques d'aquest tipus de ventalls són el color negre del país i del barnillatge i l'absència d'ornamentació, encara que, de vegades, trobem exemplars amb les barnilles i les guardes treballades.

s. XIX

Alçada 24 cm i País 16 cm · 15 barnilles i 2 guardes

Ventall de dol amb el país de tela negra i llisa sense decorar. El barnillatge és de fusta pintada en negre i gravada. Està decorat amb pintura platejada. Les guardes, també de fusta, estan pintades en negre i gravades a conjunt amb les barnilles. Li falta el piu. En el seu lloc s'ha col·locat fil de cosir negre que manté unit el barnillatge. També falten les puntes de diverses barnilles.

Principi s. XX

Alçada 19 cm i País 4,5 cm · 36 barnilles i 2 guardes

Ventall de dol, de fusta lacada en negre i calada. El país és estret, de tela negra sense decorar. L'àmplia font del barnillatge de fusta està molt treballada. Les guardes presenten un interessant treball gravat. El piu i l'anella són metàl·lics.

Principi s. XX

Alçada 38 cm i País 24 cm · 14 barnilles i dues guardes

Pericó de dol, amb el país de seda negra sense decorar. La font del barnillatge de fusta i les guardes estan decorades amb motius florals gravats.

Xineries

Al segle XIX es van tornar a posar de moda, com ja ho havien estat durant bona part del XVIII, els ventalls amb motius orientals. Aquests ventalls van rebre el nom genèric de chinoiserries (xineries). Els que més èxit van tenir van ser els denominats de les mil cares o mandarins, que adopten aquest nom per les cares dels nombrosos personatges que apareixen.

Una característica típica del ventalls xinesos és que normalment tenen el barnillatge de fusta fina lacada, la tècnica del lacat va ser inventada a la Xina des d'on va passar al Japó al segle XVI.

Els ventalls de baralla, amb barnillatge d'ivori finament treballat, també va tenir un lloc important entre el ventalls arribats de la Xina al segle XIX.

Primera meitat s. XIX

Alçada 29 cm i País 9,5 cm · 14 barnilles i 2 guardes

Ventall típic dels anomenats chinoiserries (xineries). El país és de paper i està decorat amb motius orientals que representen escenes de la vida familiar. Les cares de les figures no estan pintades sinó fetes amb minúscules làmines d'ivori. Els personatges estan pintats a mà i els vestits confeccionats amb superposicions de fragments de seda. Tot sobre paper gravat. El revers és de tonalitats blavoses i està decorat amb tres medallons que representen paisatges. El barnillatge és de fusta fina lacada. Les barnilles estan tallades en formes ovalades i el barnillatge està totalment decorat amb motius xinesos. El piú és de nacre. Conservat en la seua caixa original, de cartró, folrada amb seda groga i decorada amb motius florals.

Principi s. XIX

Alçada 19 cm · 19 barnilles i 2 guardes unides per una cinta

Ventall de baralla reversible finament treballat. El barnillatge és d'ivori i està gravat amb motius xinesos. L'ivori és un material òptim per a la muntura d'aquest tipus de ventalls perquè és lleuger, fort, flexible i fàcil de gravar. Les guardes estan decorades amb motius florals. La cinta que sosté el barnillatge és de seda blanca. El piú és de nacre.

Ventalls de baralla

La principal característica dels ventalls de baralla és l'absència de país. El barnillatge ocupa la totalitat del ventall.

La part superior de les barnilles està unida per una cinta de tela fina.

Els materials més utilitzats per a confeccionar ventalls de baralla són la fusta i l'ivori.

L'any 1859 es va inventar una màquina per a tallar i calar les barnilles amb el consegüent abaratiment del cost dels ventalls, aquests ventalls també són coneguts amb el nom de ventalls mecànics.

Final s. XIX

Alçada 21 cm · 16 barnilles i 2 guardes

Ventall de baralla de xicotetes dimensions, de fusta tallada, sense polir. El barnillatge està unit per una fina cinta de color blau. La tela està incrustada entre el calat de les barnilles i està decorada amb motius florals de colors alegres. El treball calat de les barnilles i la seua col·locació oposada formen el gerro que conté les flors pintades a la tela. Les barnilles acaben rematades per rodolins foradats i decorats amb lluentons. Conserva els dos piús de nacre.

Final s. XIX

Alçada 33 cm · 23 barnilles i 2 guardes

Aquest ventall de baralla és un pericó negre de fusta fina pintat a mà amb motius florals. Les barnilles i les guardes, gravades amb detalls daurats, estan unides per una cinta de seda negra. El piu i l'anella són metàl·lics.

Final s. XIX

Alçada 33 cm · 24 barnilles i 2 guardes

Pericó de baralla de fusta fina. Les barnilles estan unides per una cinta groga i estan decorades amb motius florals gravats de tonalitats daurades i platejades. La seva originalitat resideix en els detalls platejats sobre fusta clara. Les dues guardes estan gravades amb motius similars. El piu i l'anella són metàl·lics. Aquest ventall procedeix de la Fàbrica de paraguas, sombrillas y abanicos Enrique Ortells de València.

Principi s. XIX

Alçada 23,5 cm · 20 barnilles i 2 guardes

Ventall de baralla de tipus palmetes. Les palmetes que rematen el ventall estan formades per una doble tela encerada i pintada amb motius florals i lluentons. Les palmetes, que imiten la forma d'una fulla d'arbre, estan disposades independentment sobre el barnillatge, articulades únicament per un fil invisible. El barnillatge és d'ivori decorat igualment amb pintura i lluentons. L'anella és metàl·lica i està gravada.

Ventalls de plomes

Els ventalls de plomes estaven reservats per als actes de gran solemnitat.

Els barnillatges es fabricaven principalment amb fustes nobles o careí.

Les plomes més utilitzades per la seua bellesa i qualitat eren les de faisà marró, estruç, paó, marabú i àguila.

Àustria fou el primer proveïdor de plomes per a ventalls que, posteriorment, eren montats a França, Espanya i Anglaterra.

Principi s. XX

Alçada 34 cm, país de plomes 22 cm · 14 barnilles i 2 guardes

Ventall de plomes, de grans dimensions, com els pericons, amb el barnillatge fabricat de fusta noble, gravada en plata. El país és de tela amb plomatge tintat de color roig. Aquests ventalls eren utilitzats a les places de bous. Era habitual veure les senyores de les graderies de sol amb el ventall per a protegir-se del sol, fins el començament de la correguda. El piú i l'anella són metàl·liques. L'anella porta un penjoll enganxat amb un fil roig.

Ventalls d'estil romàntic

A partir de 1840 els ventalls augmenten lleugerament de mida.

Les barnilles són més amples que en èpoques anteriors i solen decorar-se amb or, plata i altres materials de primeríssima qualitat.

Els països presenten una decoració molt recarregada, amb profusió de motius vegetals, florals i resalts daurats que emmarquen imatges basades en temes històrics, bíblics i mitològics.

s. XIX

Alçada 29,5 cm · País 20 cm · 14 barnilles i 2 guardes

Ventall amb país de paper blanc pintat a l'aquarel·la. El motiu principal és una jove amb un gat als braços a la vora d'un llac. El revers és de paper blanc i està decorat amb un ramell daurat. Les barnilles són d'ivori treballat, calat i decorat amb pintura daurada. Les guardes estan treballades i pintades a joc amb les barnilles

s. XIX

Alçada 29 cm i País 19 cm · 14 barnilles i 2 guardes

Ventall amb país de seda pintat a mà a l'aiguada que representa dues xiquetes jugant. El barnillatge és d'ivori calat i gravat en pa d'or i altres esmalts. Les guardes són calades i gravades a joc. El piu és de nacre. L'anella és de forma mixtilínea i porta una borla decorativa enganxada amb un fil. Molt usat però en bon estat de conservació.

Principi s. XX

Alçada 28 cm i País 16 cm · 16 barnilles i 2 guardes

Ventall amb el país de tela pintat en la seua totalitat. La decoració del país representa un paisatge campestre amb dos joves enamorats. La decoració es complementa amb una sanefa feta amb pa d'or. El revers també està pintat en la seua totalitat. La seua decoració representa un paisatge amb dues cases rurals i es completa amb una sanefa pintada en color grana. Les barnilles són de carei clar, calades i treballades amb incrustacions de pa d'or. Al centre de font es distingeix clarament una figura central amb la lletra M. Les dues guardes són de carei fosc i estan treballades amb incrustacions de pa d'or. El piu és metàl·lic. El país d'aquest ventall és obra de José Ros, pintor de ventalls del qual sabem que estava en actiu l'any 1936 perquè el seu nom figura a la llista que dona Vicente Almela Mengot a la seua obra Los abanicos de Valencia, publicada l'any 1943.

Ventalls de comunió

A la darrereria del segle XIX, els ventalls redueixen de mida a les mides normals, al voltant dels 23 cm, i recuperen la qualitat i varietat dels materials d'èpoques anteriors.

El materials preferits per als barnillatges són el nacre i l'os.

Els països solen ser de gasa, seda, randa i transparències sobre les quals es pinten a mà temes amorosos o florals en tonalitats pastel.

Aquest tipus de ventalls pertanyen al període alfonsí.

ca. 1900

Alçada 20 cm i País 13 cm · 14 barnilles i 2 guardes

Ventall amb el país de gasa blanca amb aplicacions de tul brodat, pintat a l'aiguada amb motius florals i incrustacions de lluentons. El barnillatge és d'ivori calat i gravat amb pa d'or i ornaments de tonalitats rosades. Les guardes estan gravades a joc amb el barnillatge. El piu és metàl·lic. L'anella també és metàl·lica i està gravada. Conservat en ventallera. Regalat per a la primera comunió d'una xiqueta.

Final s. XIX

Alçada 23 cm i País 15,5 cm · 14 barnilles i 2 guardes

Ventall amb el país de fil blanc amb aplicacions de tul brodat a mà i lluentons daurats. El motiu pintat a l'aiguada que decora el país representa un paisatge. El barnillatge, gravat amb pa d'or a la zona del coll, és d'os. Les dues guardes són d'ivori treballat a joc amb les barnilles. El piu i l'anella són de metall daurat.

Ventalls modernistes

Amb l'arribada del segle XX els ventalls plegables experimenten molts canvis, fonamentalment en la decoració dels paisos, però també en la forma que en ocasions arribarà a ser asimètrica.

Els paisatges amb figures de gran colorit, flors, retrats i animals conformen el gust decoratiu de l'època.

Aquest estil de ventalls va estar de moda a Espanya fins al començament de la Guerra Civil.

Primer terç s. XX

Ventall de dalt: Alçada 27 cm i País 12 cm · 31 barnilles i 2 guardes · Ventall de baix: Alçada 29 cm i País 13 cm · 36 barnilles i 2 guardes

Dos ventalls amb barnillatge de fusta i país de paper decorats amb flors pintades a mà, a l'aiguada, que desborden el país i ocupen una part del barnillatge. Els barnillatges són de fusta sense decorar. Les barnilles i les guardes del ventall de dalt no estan decorades. Les del ventall de baix, ocupades quasi totalment pel motiu floral, estan lacades i decorades. Els pius i les anelles d'ambdós ventalls són metàl·lics.

Darrerries s. XIX

Alçada 30 cm i País 13 cm · 37 barnilles i 2 guardes

Ventall amb país de paper, original per l'exotisme del dibuix de gran colorit pintat a l'aiguada amb colors gelats difuminats que ocupa tot el país i quasi tot el barnillatge. El barnillatge és de fusta llisa sense ornamentació. El piu i l'anella són metàl·lics.

Principi s. XX

Ambdós de 28 cm d'alçada i 14 cm de País ·

Ambdós tenen 37 barnilles i 2 guardes

Ventalls amb països de paper litografiat amb motius florals: El de dalt representa dos clavells rojos grans sobre fons en gradació des del color verd fins el blanc. El de baix representa dues roses grana de gran mida i campanetes en les mateixes tonalitats al costat d'un fanal. Tot sobre un fons de color blau i ataronjat. El barnillatge és tupid, de fusta llisa sense decorar ni lacar. El de dalt té les dues guardes de fusta llisa lacada en negre. El de baix té les guardes lacades en verd i porta anella metàl·lica per a penjar.

Principi s. XX

Alçada 21 cm · País 9 cm · 38 barnilles i 2 guardes

Ventall de dimensions més reduïdes amb el país de paper litografiat amb dibuixos geomètrics irregulars i motiu central que representa un pallasso. El barnillatge i les guardes són de fusta lacada en verd. El piu i l'anella per a penjar són metàl·lics.

Primer terç s. XX

Alçada 24 cm i País 11 cm · 30 barnilles i 2 guardes

Ventall amb país de seda de color ocre pintat a l'aiguada amb un motiu floral central que representa una dàlia en tons rosa fort. El barnillatge és de fusta clara, llisa sense tintar ni gravar. Les dues guardes són llises i de la mateixa fusta. El piu és metàl·lic. L'anella també és metàl·lica i està gravada. Les dues primeres barnilles de la part esquerra estan lligades amb fil a la guarda esquerra per a reforçar-la perquè està trencada molt a prop de l'ull.

Primer quart s. XX

Alçada 26 cm i País 12 cm · 30 barnilles i 2 guardes

Ventall amb país de paper pintat a mà a l'aiguada. El país està decorat amb una rosa gran a la banda esquerra i una marina a la dreta. El barnillatge és de fusta. La part superior de la font està calada i pintada de color verd amb decoració blanca i roja. Una guarda està tintada amb decoració a joc i l'altra és llisa. El piu és metàl·lic. L'anella també és metàl·lica i està gravada. Molt usat però en bon estat de conservació. El paper del país està una mica deteriorat en alguns llocs.

Principi s. XX

Alçada 26 cm i País 13 cm · 28 barnilles i 2 guardes

Ventall amb país de paper litografiat amb motius florals pintats en tons vius que ocupa tot el país i quasi tot el barnillatge. El barnillatge, de tipus d'esquelet, és de fusta. El piu i l'anella són metàl·lics. L'anella està gravada.

Ventalls de record o publicitaris

L'origen d'aquests ventalls cal buscar-lo al segle XVIII quan els viatgers il·lustrats feien el que ells anomenaven el grand tour per Itàlia i es van posar de moda els ventalls amb vistes i monuments de les principals ciutats italianes. Al final del segle XIX i principi del XX els ventalls de record es popularitzaran a Espanya entre els viatgers romàntics.

Després de la Guerra Civil, el baix cost de la fabricació industrial popularitza de nou els ventalls de "record" de llocs típics, que ara en diríem turístics.

Els materials més emprats en la fabricació de les barnilles són la fusta i l'os.

Les teles més usades per a confeccionar els països són el ras i la popelina.

ca. 1950

Alçada 26 cm i País 4 cm · 37 barnilles i 2 guardes.

Ventall amb país estret de tela roja litografiada amb motius vegetals. Les barnilles i les guardes són de fusta lacada i sobre aquestes s'ha pintat a l'aiguada un motiu costumista típicament valencià: una xica vestida de llauradora davant d'una barraca valenciana enmig d'un paisatge idealitzat amb motius florals i arbratge. El piu i l'anella són metàl·lics.

ca. 1950

Alçada 26 cm i País 4 cm · 35 barnilles i 2 guardes

Ventall amb país estret de color verd imprès amb litografia vegetal obscura. El barnillatge és de fusta llisa lacada en tons verdosos. Sobre la font es representa una barca de vela navegant per un llac. El piu i l'anella són metàl·lics

Principi s. XX

Alçada 29,5 cm i País 19 cm · 14 barnilles i 2 guardes

Ventall amb el país decorat a les dues cares. La principal té un motiu campestre amb dues cases i uns camperols al costat d'un llac amb ànecs. Al revers hi ha un motiu floral. Totes dues parts decorades amb colors suaus. El barnillatge d'os té gravada, a la font, la paraula "recuerdo" entre motius geomètrics, puntets pintats amb color roig, incrustacions de nacre i tot envoltat de línies daurades. El piu i l'anella són daurats. Conserva un penjoll amb dues borles enganxat amb un fil a l'anella.

Bibliografia

ABANICOS APARISI. <http://www.abanicosaparisi.es>

ABANICOS CLAVIJO. <http://www.abanicosclavijo.com>

ABANICOS ARTESANOS. <http://www.abanicosartesanos.com>

ALCOVER, MOLL, GUARNER, Diccionari Català-Valencià-Balear. Editorial Moll. Palma. 10 vols.

Edició en línia <http://devb.iecat.net>

ALMELA MENGOT, Vicente (1943). Los abanicos de Valencia. Publicaciones de la Escuela de Artes y Oficios de Madrid. Madrid.

AMORÓS AMAYA, Elisa (1999). La fabricación del abanico en Valencia. Ajuntament de València. València.

COLL CONESA, Jaume (coord.) (2003) Un país de abanicos. La colección "Mediterranée". Museo Nacional de Cerámica y Artes Suntuarias "González Martí". València.

DDAA. (2004). "El vano, sempre vigent" dins La Fura. Informatiu de l'Alt i el Baix Penedès. Núm 1142. Juliol de 2004.

FUENZALIDA MORALES, María Magdalena, (2005). "Soluciones para un país deteriorado: restauración de un abanico del siglo XVIII", dins Conserva núm. 9.

GOU VERNET, Assumpta (coord.) (1987). Ventalls i mantons de manila. Catàleg de l'exposició al Museu Romàntic, Can Papiol de Vilanova i la Geltrú. Novembre – desembre, 1987. Servei de Cultura de la Diputació de Barcelona. Barcelona, 1987.

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS (IEC) (1995). Diccionari de la Llengua Catalana. Edicions 3i4 – Edicions 62 – Editorial Moll – Enciclopèdia Catalana – Publicacions de l'Abadia del Montserrat. Barcelona – Palma de Mallorca – València.

PASTOR CEREZO, María Josefa (1995). "El abanico hasta el siglo XIX" dins TUDA, Isabel i PASTOR, María Josefa (coods.), Abanicos. La colección del Museo Municipal de Madrid. Ajuntament de Madrid. Madrid, 1995.

PÉREZ DELGADO, M. Begoña. (1997). "Los abanicos de la colección Marés en el Museo de la Real Academia de Bellas Artes de San Fernando" dins Boletín de la Real Academia de Bellas Artes de San Fernando, primer semestre de 1997, núm. 84.

PRIEGO, Carmen, (1995). "El abanico, útil de seducción, código de lenguaje e imagen pictórica", dins TUDA, Isabel i PASTOR, María Josefa (coods.), Abanicos. La colección del Museo Municipal de Madrid. Ajuntament de Madrid. Madrid, 1995.

PROTOCOLO. <http://www.protocolo.org>

REAL ACADEMIA ESPAÑOLA (RAE) (1992). Diccionario de la Lengua Española. Espasa-Calpe- Madrid.

REIG Y FLORES, Juan (1933). La industria abaniquera en Valencia. Tipografía de Archivos. Madrid.

TUDA, Isabel i PASTOR, María Josefa (coords.), (1995). Abanicos. La colección del Museo Municipal de Madrid. Ajuntament de Madrid. Madrid.

VENTALLS MALVI. <http://www.ventallsmalvi.es>

Propietàries dels ventalls

EMILIA TERESA FERRERES · ROSABEL GUAL · CONSUELO LLORIA · PILAR MARTÍN · TERESA MARTÍN · MARÍA MARTÍNEZ · TERESA MONFORT · MARÍA JOSÉ PALOMARES · MERCEDES PERSIVA · TRINIDAD PUCHOL · HERMINIA SAURA · PURA SAURA · VICENTA SAURA · CLARA TORRES · YOLANDA ZARAGOZÁ

Organitza:

Grup de Ball La Murà de Vilañova d'Alcolea

MUSEU
de Belles Arts de Castello

CONSELLERIA DE CULTURA
I ESPORT